

Tervakoski, sisällissodan onnellisten laakso

Janakkalassa Hämeenlinnan ja Riihimäen puolivälissä sijaitseva Tervakosken paperitehdas oli Suomen sisällissodan aikana hämmästyttävä poikkeus. Siellä ei tapahtunut varsinaista vallankumousta, vaan tehdas jatkoi toimintaansa punaisen vallan aikana. Sodan kuluessa tehtaalla ja sitä ympäröineessä kylässä ei tapahtunut yhtään väkivallantekoa, valta palautui valkoisille täysin aseettomasti eikä sodasta seurannut väkivaltaisia jälkiselvittelyjä. Tervakoski oli sodan ajan kuin onnellisten laakso, joka oli eristäytynyt väkivallan kierteeseen ajautuneesta ympäristöstään. Poikkeuksellisen tapahtumakulun taustalla oli pitkäaikainen sosiaalista koheesiota parantanut kehitys yhteisössä, talven 1918 aikana ilmennyt osapuolien aktiivinen pyrkimys välttää vastakkainasettelua sekä sotatapahtuminen onnekas kulkeutuminen Tervakosken ohitse sodan väkivaltaisimmassa vaiheessa.

Artikkelissani tarkastellaan Tervakosken tehdasyhteisön tai-valta 1800-luvun lopulta vuoden 1918 sisällissotaan ja sen jälkiselvittelyihin. Keskeisenä kysymyksenä on, miten Tervakoskesta oli ajan myötä kehittynyt yhteisö, jossa sisällissodan vastakkainasettelut eivät aiheuttaneet kamppailua paikallisesta vallasta eivätkä väkivaltaisuuksia. Polttopisteessä eivät siis ole niinkään vuoden 1918 tapahtumat, tai tapahtumattomuus, vaan Tervakosken yhteisön kehitys. Miten kehitys selittää osaltaan sitä, että vuonna 1918 Tervakoski jäi väkivaltaisuuksien ulkopuolelle? Selitän Tervakosken kehityksen taustaa yhdistämällä vuoden 1918 ilmiöitä niiden alkujuuriin sotaa edeltäneiden vuosikymmenten aikana. Artikkelini pohjautuu osittain Tervakoski Oy:n kirjoittajalta tilaamaan historiategokseen *Tervakosken paperitehdas 1818–2018*.

Tervakoski ei toki ollut ainutlaatuinen tapaus, sillä vastaavan tapaisia varsin rauhallisia yhdyskuntia oli muitakin, jopa teollisuuslaitosten yhteydessä, kuten Verla ja Parainen.¹ Tervakoskeen on kuitenkin syytä kiinnittää erityistä huomiota, sillä se sijaitsi strategisesti keskeisellä paikalla Riihimäen risteysaseman lähetyvillä, tehdas tuotti punaiselle hallinnolle olennaista setelipaperia ja sen lähiympäristössä kulki sodan loppuvaiheessa molempien osapuolien taistelujoukkoja ja iskuosastoja. Sellaisissa oloissa kokonaisen teollisuusyhteisön jääminen sodasta sivuun herättää erityisiä kysymyksiä.

Tutkimuksen lähdeaineiston runkona toimii Tervakoski Oy:n arkisto. Se on lähtökohtaisesti ongelmallinen aineisto selittämään tehdasyhteisön luonnetta, sillä yhtiöllä on ollut luontainen intressi silotella ristiriitoja ja esittää oma toimintansa työväkeä kohtaan myönteisessä valossa. Tervakoski Oy:n aineisto ei itsessään ole kovin kattava vuodelta 1918 eikä varsinkaan sitä aiemmilta vuosilta. Käsitys Tervakosken historiasta hahmottuu siten yhtiön aineiston, muistitiedon ja laajemman tutkimuskirjallisuuden muodostamasta kokonaiskuvasta. Metodologisesti lähdetilanne on kuitenkin analyysin tarpeisiin riittävä, sillä kokonaiskuva osoittautuu verrattain riidattomaksi. Se ei luonnollisesti tarkoita, että Tervakosken historia olisi ristiriidaton, vaan että lähteiden välittämät tiedot pääasiassa tukevat toisiaan.

Vuoden 1918 osalta keskeisimmäksi nousevat yhtiön vuoden 1918 perusteellinen ja deskriptiivinen vuosikertomus sekä myyntikirjeenvaihto. Käytössä oleva muistitieto tukee yhtiön dokumentaatiota. Myös tapahtumia valottava tilastoaineisto, eli kansallisarkiston keräämä Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta sekä Paavolaisen *Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa 1918, osat 1 ja 2*, vahvistaa tältä osin Tervakoski Oy:n arkiston tietoja. Vuotta 1918 edeltävän ajan osalta lähdetilanne on varsin samanlainen, eli päälähteistönä on yhtiön itsensä tuottama aineisto, jota tukevat muistitiedot ja aiempi tutkimus.

Perusteellista tutkimustietoa sekä vuodesta 1918 että Tervakosken aiemmista vaiheista on runsaasti saatavilla. Erityisesti on mainittava sosiologi Tarmo Koskisen (1989) tutkimus, jossa

kuvataan Tervakosken tehdasyhteisön kehittymistä ja sen taustatekijöitä. Koskisen tutkimuksen ohella myös muita suomalaisia tehdaspaikkakuntia on tutkittu yhteisörakenteen ja paternalistisen yhteisömallin näkökulmasta. Matias Kaihovirta (2015) kuvaa mikrohistoriallisella tutkimusotteella Billnäsin ruukin työläisten poliittista toimijuutta ja pyrkii sitä kautta ymmärtämään suomalaisen kansaomaisen politiikan kehittymistä 1900-luvun alkuvuosina. Inkeri Ahvenisto (2008) valottaa Verlan puuhiomon yhteisörakenteen kehitystä pitkällä aikavälillä. Hyvin perusteellinen on Jussi Koivuniemen (2000) väitöstutkimus Nokian tehdasyhdyskunnasta. Lisäksi on mainittava Pauli Kettusen (2002) Partekin työnantajapolitiikan käsittelevä osuus yhtiön historiatoimiossa. Näiden teosten tutkimusote on kokonaisvaltainen teollisuusyhteisöjen tutkimus, ja siten toimivat osin myös vertailuaineistona tälle artikkelille. Viimeksi mainitun tutkimuskohde on kuitenkin rajatumpi, sillä tarkoituksena on selvittää erityisesti Tervakosken pitkän ajan yhteisökehityksen ja vuoden 1918 poikkeavan tapahtumakulun yhteyttä.

1800-luvun paternalistinen tehdasyhteisö

Tervakosken paperitehtaan historia alkoi vuonna 1818, kun kartanonomistaja ja entinen virkamies Gustaf Georg Nordenswan sai senaatilta privilegion paperiruukin perustamiselle. Ensimmäisinä vuosikymmeninä se oli käytännössä parinkymmenen työntekijän käsipaja, joka oli pieni osa Tervakosken kartanon kokonaisuutta. Kartanon pääelinkeino oli ensisijaisesti maatalous, ja paperinvalmistus tuotti siihen pienen lisätulon. Samat työntekijät hoitivat kartanon maataloutta ja paperintuotantoa. Maataloudesta ei ollut ympärivuotiseksi työllistäjäksi, eikä paperin kysyntäkään pysynyt vakaana. Usein saman perheen äiti saattoi olla paperipajassa repimässä lumppuja ja isä maataloustyöntekijänä kartanon tiluksilla.²

Kartano hallitsi kyläyhteisön elämää taloudellisen valtansa turvin. Se omisti kaiken maan ja muun kiinteän omaisuuden,

valitsi työntekijät, jakoi työtehtävät ja päätti palkoista. Keskeisin palkanmaksutapa oli työntekijöiden asunto. Usein asuntoon kuului pieni kotitarveviljelyyn soveltuva maa-alue, jonka sadon asukkaat saivat omaan käyttöönsä. Lisäksi työntekijät saivat hankkia elintarvikkeita kartanosta joko maksutta tai alennetulla hinnalla.³ Tervakoski Oy pyrki kustannuksia säästääkseen maksamaan mahdollisimman suuren osan palkasta luontaisetuina ja minimoimaan varsinaisen rahapalkan osuuden. Työnantajan asema pohjautui taloudellisen vallan ohella myös lakiin eli lailliseen suojeluun, joka kielsi irtolaisuuden ja velvoitti palkollisen olemaan aina jonkun työnantajan tai isännän palveluksessa. Holhous velvoitti työnantajaa huolehtimaan palkollisen elämän perustarpeista, eli lähinnä asumuksesta, ravinnosta ja terveydenhuollosta.⁴

Tehtaan varsinaiseksi isännäksi nousi 1850-luvulta alkaen nuori konttorityöntekijä, vähitellen tekniseksi johtajaksi edennyt Frans Emil Humble. Hän alkoi rakentaa asemaansa 1860-luvun alussa, kun Tervakoskella keskusteltiin kansakoulun perustamisesta. Yhtiön johtaja, Helsingin pääkonttorilla työskennellyt Adolf Fredrik Wasenius piti parempana rekrytoida lapset suoraan työhön. Tervakoskella asunut Humble taas karsasti lapsityövoiman käyttöä ja kannatti koulun perustamista. Humble sai Waseniuksen ja toisen johtajan Leonard Borgströmin ajatuksensa taakse, ja 25 oppilaan ”lapsukaiskoulu” perustettiin Tervakoskelle niinkin varhain kuin vuonna 1862. Humble valvoi itse koulun opetusta ja lasten kuuliaisuutta opettajille.⁵

Tehtaan johto – ensi sijassa tekniseksi johtajaksi edennyt Humble – puuttui tervakoskelaisten asioihin monella tapaa. Hän esimerkiksi pyrki kontrolloimaan avioliittoja, joita tehtaan piirissä solmittiin. Hän käytti laillisen suojelun antamaa mahdollisuutta eikä suostunut allekirjoittamaan naimalupaa, jos ei katsonut avioliittoa sopivaksi. Humble myös valvoi ankarasti tervakoskelaisten alkoholinkäyttöä. Hän salli yhtiön tiloissa, asumukset mukaan luettuna, vain oluen tarjoilun. Ääriesimerkki sattui vuonna 1858, kun Humble sai kuulla, että tietyissä Tervakosken torpissa poltettiin ja myytiin viinaa. Saatuaan Waseniukselta

Tervakosken paperitehdas 1900-luvun alussa. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

luvan hän hääti asukkaat ja revitytti torpan, jotta asukkaat eivät pystyisi palaamaan.⁶

Humblen kiinnostus työntekijöiden asioihin oli yhdistelmä valvontaa ja huolenpitoa. Luultavasti hän itse piti niitä yhtenä ja samana asiana, mutta työntekijät varmasti kokivat kontrollin ajoittain painostavaksi. Huolenpitoa kuitenkin oli esimerkiksi se, että hän vastusti vuonna 1866 Waseniuksen yritystä alentaa työväen palkkoja. Humble myös onnistui torjumaan yrityksen. Motiivina hänellä saattoi olla työntekijöiden etu, mutta varmasti ainakin yhtiön hyöty. Palkkojen alentuminen olisi voinut johtaa kokeneimman ja ammattitaitoisimman työväestön siirtymiseen muualle. Lisäksi Humble halusi lähtökohtaisesti välttää työntekijöiden vaihtumista, sillä ulkopuolelta tulevat uudet työntekijät voisivat vaarantaa koko työntekijäkunnan kuuliaisuuteen yhtiölle.⁷

Tervakosken paperiruuksi kehittyi 1850-luvulta alkaen moderniksi teollisuuslaitokseksi. Tehdas hankki paperikoneen, ja 1900-luvun puolelle tultaessa koneita oli jo kolme. Savukepaperista tuli tehtaan menestystuote, jonka varassa se selviytyi kove-nevassa kilpailussa. Merkittävänä apuna oli kahdeksan kilometrin päässä olevan Ryttylän kautta kulkenut uusi rautatie, jota pitkin kulki sekä Venäjältä tuotu raaka-ainelumppu että sinne myyntiin toimitettu savukepaperi. Tehtaasta myös muodostettiin 1860-luvulla osakeyhtiö, joka omistuksellisesti irtautui kartanos-ta.⁸

Tervakoski Oy pyrki pitämään modernisoituvan kylän edel-leen entisenlaisena paternalistisena yhteisönä, jossa tehdas piti huolen väestään. Paternalistisen tehdasyhdyskunnan perusaja-tuksiin kuului, että työväelle tarjottiin hyvät elinolot, minkä vas-tapalvelukseksi vaadittiin uskollisuutta ja kuria ja näin pyrittiin luomaan yhdyskunnalle ja tehtaalle mahdollisimman hyvät toi-mintaedellytykset. Kyse oli siis eräänlaisesta vaihdon järjestel-mästä, jossa kauppatavarana olivat toisaalta sosiaaliset etuisuudet ja yhteisöinvestoinnit, toisaalta rauhallinen ja lojaali työkansa. Olosuhteet tehdaspatalernalismille olivat otollisimmat juuri maa-seudun syrjäisissä tehdasyhdyskunnissa, joissa paternalistinen huoltosuhde syntyi aluksi välttämättömyyden pakosta. Siten hie-man samantapaisia malleja ilmeni sellaisissa Tervakosken tapai-sissa yhden teollisuuslaitoksen ympärille rakentuneissa yhtei-söissä kuten Nokialla ja Verlassa.⁹

Yhtiö ei rajannut vastuutaan vain huolto- ja koulutusksysmyk-siin. Vuosisadan lopulla Tervakoskelle alkoi kehittyä monenlaista vapaa-ajan elämää, joissa kaikissa Tervakoski Oy oli mukana merkittävässä roolissa. Vanhin vapaa-ajan yhteisö oli tehtaan palokunta, joka aloitti toimintansa jo vuoden 1863 tulipalon seurauksena. Toiminta laajeni vuosikymmenten mittaan, ja var-sinainen Tervakosken vapaapalokunta perustettiin vuonna 1886. Vaikka vapaapalokunta oli nimellisesti yhtiöstä riippumaton, se oli kuitenkin tehtaan työnjohtajien johtama ja siten osa tehdas-ta.¹⁰

Tervakosken Klubin johtokunta. Johtokunnassa oli edustus sekä tehtaan virkailijoilla että työläisillä. Huomiota herättää naisten suuri osuus, mikä kertoo naisten merkittävästä asemasta tehdasyhteisön vapaa-ajan järjestämisessä. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

Yhtiön kiinnostusta työntekijöiden hyvinvointiin ilmensi myös kaikille yhteiseksi tarkoitettun Seuratalon rakentaminen vuonna 1885. Talossa oli juhlasali, kirjasto sekä kaksi biljardi-huonetta, toinen työvälle ja toinen virkailijoille. Toiminnasta ja talosta vastasi Tervakosken klubi -niminen yhdistys. Seurahuoneella järjestettiin muun muassa iltamia, näytelmiä ja erilaisia puhe- ja valistustilaisuuksia. Vuonna 1886 järjestetyt ensimmäiset iltahuvit keräsivät tietojen mukaan paikalle 700 henkeä. Seuratalon tapainen yhteistila ei toki ollut tervakoskelainen keksintö, vaan samantapaisia oli monilla muillakin suomalaisilla tehdaspaikkakunnilla. Vuosisadan vaihteessa Tervakoskella virisi myös voimistelu- ja urheilutoiminta.¹¹

Merkille pantavaa sekä Seuratalon piirissä tapahtuneelle toiminnalle että urheiluseuralle ja vapaapalokunnalle oli, että ne oli tarkoitettu koko tehtaan ja kylän väelle asemaan katsomatta. Illanvietoissa virkailijat kohtasivat tehtaan ja kartanon työläiset, eivät tasa-arvoisina, mutta kuitenkin samoissa tiloissa ja yhteisessä tapahtumassa. Vaikka vastaavan tapaisia yhteisiä tapahtumia ja tiloja oli monilla muillakin tehdaspaikkakunnilla, Tervakoskella onnistuttiin ylittämään tehdasyhteisön hierarkiat poikkeuksellisella tavalla.¹² Yhteinen toiminta sulautti tehdasta ja kylää enemmän tai vähemmän yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. On ilmeistä, että yhteenkuuluvuuden tunteita pyrittiin ruokkimaan, jotta synnytetäisiin työntekijän ja työnantajan välille emotionaalinen side, joka vahvistaisi kuuliaisuutta.¹³

Tehdas sai järjestämästään toiminnasta myös kätevän valvonnan välineen, jonka avulla pääasiassa työnohtajat seurasivat ja kontrolloivat tehtaan väen elämää ja mielialoja myös työajan ulkopuolella. Lisäksi Tervakoski Oy vaikuttaa onnistuneen myös siinä, että yhtiölle vahingollisia ulkoisia vaikutteita pystyttiin varsin onnistuneesti pitämään poissa kyläyhteisöstä. Tehtaan työväestö pysyi vielä 1900-luvun alkuvuosiin saakka verrattain irrallaan muista tehdastaajamista ja varsinkin kaupunkien teollisuusväestön piirissä päättään nostaneesta poliittisesta työväenliikkeestä. Taloudellisen valtansa avulla yhtiö pystyi toimimaan portinvartijana haitalliseksi katsomalleen ainekselle. Yhtiö kontrolloi keitä kylässä asui, millaista väkeä tehtaassa työskenteli ja vieläpä sitä, keitä vierailijoita kylässä kävi. Siten Tervakoskelle eivät löytäneet tietään työväenliikkeen julkaisujen jakelijat eivätkä agitaattorit.

Työväen järjestäytyminen

Vuodesta 1905 lähtien työväenliike levittyäytyi voimakkaasti Suomen maaseudulle, jossa se vähitellen muodosti vastavoiman perinteiselle sosiaaliselle järjestykselle. Levittäytymisen kiivain vaihe alkoi marraskuun 1905 suurlakosta ja ulottui maaliskuun 1907 eduskuntavaaleihin saakka.

Tervakoski ja sen työläisyhteisö olivat työväenliikkeelle kuitenkin hankala kohde. Tehtaan työväki ei osoittautunut ollenkaan innokkaaksi liittymään uuden aatteen kannattajiin. Varovaisuuden takana vaikuttaa olleen epäily tehtaan johdon kielteisestä asenteesta sosialismia ja työväen politisoitumista kohtaan. Lisäksi Tervakoskella oli lyhennetty normaalityöaika juuri kahdeksaan tuntiin vuorotyöläisille ja yhdeksään tuntiin päivätyöläisille. Samassa yhteydessä myös palkkoja oli nostettu. Hyvin ajoitettu ennakoiva vastaantulo työntekijöiden toiveisiin pienensi sekin työväen halukkuutta järjestäytymiseen. Tervakoski oli aikaansa edellä muuhun Suomeen verrattuna, sillä tyypillisesti näitä parannuksia työntekijöiden asemaan toteutettiin vasta suurlakon jälkeisinä vuosina.¹⁴

Tervakosken johto kitki työväen yhdistystoimintaa sitä mukaa kuin sitä ilmeni. *Työmies*-lehti kirjoitti, että Tervakoskelta jopa erotettiin työntekijä, joka oli kutsunut Hämeessä liikkuneen sosialistisen puhujan P. J. Mömmön Tervakoskelle puhumaan kesällä 1905. Seuraavana vuonna saman lehden pikku-uutisessa kerrottiin, kuinka Tervakosken johdolla oli käytössään urkkijaverkosto, joka tarkkaili työväestön mielialoja ja etsi työväenliikkeen puolesta puhuneita työntekijöitä. Kirjoittajan mukaan yksi pitkäaikainen Tervakosken työntekijä oli erotettu, muita seulottu työhönottovaiheessa pois, ja työnjohtajat uhkailivat työväenliikkeelle myönteisiä työläisiä.¹⁵

Työväenyhdistysten perustamisen suurin ryntäys Suomessa ajoittui marraskuulle 1905, jolloin koko Suomi kävi suurlakkoon. Useimmilla maan tehdaspaikkakunnilla se johti kansakunnan politisoitumiseen uudella tavalla, jonka keskeinen piirre oli poliittisesti aktivoitunut työväestö. Tervakoskella liitettiin lakkoon puoleksitoista vuorokaudeksi tarkoituksena tukea lakon kansallisia tavoitteita, lähinnä äänioikeutta. Lakkoliik ehdinnän yhteydessä, lokakuussa 1905, lopulta onnistui se, mitä yhtiön johto oli pyrkinyt torjumaan: Tervakoskelle perustettiin työväenyhdistys. Perustaminen oli seurausta siitä, että Tervakoskelle oli tullut kansakoulunopettajaksi poikkeuksellinen nuorimies nimeltä Voitto Eloranta. Oppinut, tarmokas ja karismaattinen syntyperäinen

tervakoskelainen oli kouluttautunut Jyväskylän opettajaseminaarissa.¹⁶ Ilmeisesti juuri tervakoskelainen tausta hämäsi yhtiötä, joka tuskin arvasi avanneensa Elorannan pestaamalla poliittiselle työväenliikkeelle juuri sellaisen portin, jota se oli pitkään onnistunut pitämään suljettuna.

Tervakoski Oy kielsi käyttämästä yhtiön maita yhdistyksen toimintaan. Se ei Elorantaa estänyt, vaan hänen johdollaan yhdistys päätti rakentaa työväentalon Napialan kylään viiden kilometrin päähän tehtaasta. Myös yhdistyksen nimestä jätettiin pois Tervakosken nimi, ja siitä tuli – perustajansa nimen mukaisesti – Napialan T.y. Voitto. Sijainti tehtaan välittömän vaikutuspiirin ulkopuolella oli lopulta etu, sillä Tervakosken työntekijät uskalsivat liittyä yhdistykseen suurin joukoin. Yhdistyksellä oli nimittäin vuoden 1905 loppuun mennessä 167 jäsentä, mikä oli varsin mainio suoritus, sillä tehtaalla oli tuohon aikaan 395 työntekijää.¹⁷

Maaliskuun 1907 eduskuntavaalien jälkeen työväenyhdistyksen into kuitenkin tasaantui melko nopeasti. Taustalla oli myös se, että Voitto Eloranta tuli valituksi eduskuntaan Hämeen eteläisestä vaalipiiristä. Ilman johtomiestä yhdistys menetti ratkaisevasti toimintakykyään sekä uskallustaan puolustaa työväen etuja, ja sen jäsenmääräkin pieneni puoleen parhaista vuosistaan.

Eloranta sen sijaan ponnisti urallaan pitkälle, ensin kahdeksi kaudeksi eduskuntaan. Hänen tuttavapiirissään olivat sellaiset tunnetut sosialistit kuin Hella Wuolijoki ja Väinö Tanner. Kansanedustajakausien jälkeen hän jatkoi sitten näkyvänä toimittajana ja poliitikkona. Hän osallistui sisällissotaan punaisten keskisen rintaman päällikkönä. Sodan jälkeen Eloranta pakeni Venäjälle, jossa hän saavutti merkittävän aseman suomalaiskommunistien keskuudessa. Jopa niin merkittävän ainakin puolueen johtajan Otto Wille Kuusisen silmissä, että hänet oli raivattava pois tieltä. Eloranta tuomittiin ilmeisen väärin perustein kuolemaan osallisuudesta ns. Kuusisen klubin murhiin vuonna 1922.¹⁸ Eloranta oli suomalaisessa poliittisessä elämässä poikkeustapaus, lähestulkoon ammattivallankumouksellinen. Tarvittiinkin poikkeusyksilö käynnistämään työväenliikkeen toiminta Tervakos-

Tervakosken lumpunrepijöitä. Repimössä työskenteli vain naisia, minkä ansiosta Tervakosken työntekijöistä naisia oli ajoittain jopa yli puolet. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

kelle, mikä kertoo paljon siitä, miten vaikea ympäristö se työväenliikkeelle oli.

Tervakosken työväenyhdistys jatkoi toimintaansa varsin matalalla profiilissa Napialassa, sopivan etäisyyden päässä Tervakoskelta. Elorannan johtajakauden jälkeen se ei enää esittänyt yhtiölle työoloja tai palkkoja koskevia vaatimuksia, vaan keskittyi kunnallispoliittisiin asioihin, vaaleihin ja virkistystoimintaan eikä ryhtynyt haastamaan alueen suurinta työnantajaa. Sitä ei tehnyt myöskään 1913 perustettu Tehdas- ja sekatyöväenliiton Tervakosken ammattiosasto.¹⁹ Tervakoski Oy:kään ei alkuvaiheen jälkeen enää kokenut Napialassa toiminutta ja vaarattomiin asioihin keskittyntä työväenyhdistystä uhkana.

Venäjän vallankumousvuosi

Suurten mullistusten aika alkoi Tervakosken Oy:ssä siten kuin monissa muissakin maan kolkissa. Maaliskuun 1917 puolivälissä yhtiön pääkonttoriin Helsingin Makasiinikadulla alkoi kantautua tietoja, että keisarikunnan pääkaupungissa Pietarissa oli tapahtumassa jotakin. Ensin 14. maaliskuuta kaikki tietoliikenne Pietariin lakkasi. Kun tietoja alettiin parin päivän päästä saada, niissä kerrottiin vakavista levottomuuksista. Huhuissa puhuttiin vallankaappauksesta. Ja lopulta lauantain 17. maaliskuuta tuli virallinen tieto, jonka mukana oli tapahtunut raju vallankumous, jossa Romanovit oli syösty vallasta ja väliaikainen hallitus oli ottanut maan johdon käsiinsä.

Levottomuudet levisivät myös Suomen pääkaupunkiin, jossa matruusit ja venäläissotilaat kapinoivat upseeristoa vastaan. Pietarin keskusvallan ote maasta alkoi höltyä, minkä seurauksena Suomessa alkoi olla epäselvää, mikä taho oikeastaan piti hallussaan maan korkeinta valtaa. Samalla yhteiskuntarakenne alkoi hajota niin, ettei maa ollut entiseen tapaan johdettavissa Helsingistä, vaan valta valui paikallisen tason toimijoille. Etelä-Suomessa kehitys johti paikalliseen valtataisteluun porvarillisten voimien ja työväestön välillä.²⁰

Tervakoskella ilmapiiri ei kuitenkaan kiristynyt samalla tavalla kuin muualla Etelä-Suomessa. Sinne ei ollut kehittynyt sellaista yhteiskunnallista polarisaatiota, joka olisi päässyt taloudellisesti niukkojen olojen puristuksessa kärjistymään. Nyt alkoivat näkyä hedelmät siitä työstä, mitä Tervakoskella oli vuosikymmenien ajan, jo Humblen ajoista lähtien, tehty sen eteen, että työväestö pysyisi myötämielisenä tehtaan intresseille. Tai ainakin työväestö pysyi hiljaisena. Tervakoskella ei ollut sellaista työväenliikettä, joka olisi voinut identifioitua poliittiseen liikehdintään. Osittain tilannetta saattoi auttaa olosuhteisiin nähden hyvä elintarviketilanne. Tervakoskella tilanne säilyi vuonna 1917 rauhallisempuna ja normaalimpana kuin monilla muilla tehdaspaikkakunnilla.²¹

Tervakoski oli onnekas myös omistajuutensa ansiosta. Suomalaisen suurteollisuuden omistajat ja patruunat joutuivat kevästä

1917 alkaen militantin ammattiyhdistysliikkeen propagandan uhriksi tavalla, joka pelotti tehtaanomistajia, mutta kiihotti työväkeä radikaaliin toimintaan. Esimerkiksi Nikolainkirkon portailla hurmahenkiseksi kutsuttu agitaattori Jean Boldt vaati suoraan paperipatruunojen, ”rikkaiden kapitalistien”, eli Hugo Standertskiöldin, Lars Krogiuksen ja Jacob von Julinin päitä vadille. Tervakosken johtajasuku Wasenius ei kuulunut tähän vihaa herättäneiden suurliikemiesten joukkoon, minkä vuoksi sen kaltaista poliittista propagandaa ei kuultu Tervakosken johdosta tehdasyhteisössä eikä Helsingissäkään.²²

Suomalaisen yhteiskunnan jännitteet alkoivat kärjistyä väkivallaksi marraskuusta 1917 lähtien. Liikkeellä panevana voimana toimi bolševikkien vallankaappaus Pietarissa. Sen seurauksena Suomen ammattijärjestö julisti maahan yleislakon. Pietarin bolševikit kärttivät syksyn aikana perustettuja suomalaisia työväenkaarteja ja punakaarteja ryhtymään vallankaappaukseen, mutta se ei toteutunut, ja lakon päätyttyä työväenjärjestöjen ote tapahtumista herpaantui. Porvarillisten hallussa ollut valtioneuvosto jatkoi Suomessa laillisena hallituksena, vaikka sen vaikutusvaltaa heikensikin järjestysvallan valuminen paikallistasolla sille, jolla oli eniten aseistusta käytössään. Lakon aikana työväenkaartit jo käyttivät aseita ja tukivat tavoitteitansa väkivallalla, ja vastaavasti porvarillinen puoli pyrki asein estämään sekä suomalaisten että bolševisoituneiden venäläisten sotilaiden toimintaa.

Useimmissa Etelä-Suomen tehtaissa punakaartit sekä julistivat lakon, jolla tavoiteltiin työajan lyhentämistä ja työsuhteiden parantamista, että yrittivät vahvistaa asemaansa paikallisyhteisön valtataistelussa. Monessa paikassa punakaarti julisti työväen ottaneen vallan haltuunsa. Valkeakoskella lakko kesti viikon, ja se saatiin loppumaan vasta kun työntekijöille myönnettiin kolmen kuukauden palkan verran lisäpalkkaa. Simpeleen paperitehtaalla punakaartit miehittivät kirkonkylän ja tunkeutuvat sen jälkeen tehtaalle ja virkailijoiden koteihin vaatimaan aseiden luovuttamista.²³

Tervakoskelle eivät kuitenkaan löytäneet tietään Otto Wille Kuusisen kaipailemat ”vallankumouksen hengettäret” eikä siellä

näkynyt jälkiä myöskään porvaripuolueiden kuuluttamasta lujan järjestysvallan palauttamisesta. Sinne oli syksyllä perustettu Napialan työväenyhdistyksen järjestyskaarti, mutta se ei aktivoitunut lakon aikana. Se ei pyrkinyt ottamaan käsiinsä kunnallista valtaa eikä myöskään lakon tai väkivallan uhan voimalla yrittänyt estää tehtaan toimintaa.²⁴

Yhteiskunnallinen jännite ei marraskuun 1917 jälkeen laantunut. Punakaartien radikaalisiipi piti lakkoa epäonnistuneena, sillä vallan haltuunotto ei ollut onnistunut. Radikaalit pyrkivät kärjistämään vastakkainasettelua ja esiintymään työväestön suojelijana porvaristoa vastaan. Vuodenvaihteeseen 1918 mennessä monet maltillisemminkin sosialistit alkoivat uskoa punakaartin aseellisen voiman olevan työväen ainoa turva. Toisella puolella taas haluttiin säilyttää vallitseva yhteiskuntajärjestys ja talousjärjestelmä, mikä onnistuisi vain, jos maassa edelleen toimineet venäläiset sotilaat karkotettaisiin ja kaikenlaiset muut kansalaiskaartit riisuttaisiin aseista. Tervakoskellakin nelisenkymmentä tehtaan konttoriväkeen ja työnjohtoon kuulunutta toimihenkilöä oli perustanut siihen tarkoitukseen 1917 suojeluskunnan, mutta se ei kuitenkaan ollut käynnistänyt minkäänlaista toimintaa.²⁵

Sisällissodan onnellisten laakso

Vaasaan siirtyneen porvarillisen hallituksen toimet venäläisten ja punakaartien aseistariisumiseksi käynnistettiin tammikuun 1918 lopulla. Samaan aikaan, ja osin edellisen vastatoimena, Helsingin punakaarti julisti vallankumouksen alkaneen. Helsingissä vallankumous johti nopeaan punakaartien vallanottoon. Samantapaiset tapahtumat toistuiivat useimmissa Etelä-Suomessa kaupungeissa ja myös maaseudulla. Helmikuun alkupäiviin mennessä punakaartit saivat vallan haltuunsa myös Tampereella, Turussa ja Viipurissa. Operaatio ei onnistunut ilman verenvuodatusta, mutta ankaria taisteluja ei kuitenkaan käyty, sillä Vaasan hallitusta kannattaneet voimat olivat sekä miesluvultaan että erityisesti aseistukseltaan punaisiin nähden alivoimaisia.

Tervakosken maataloustyöntekijöitä pyhävaatteissa vuosisadan vaihteen aikoihin. Joukon keski-ikä näyttää korkealta, mutta osa kasvojen uurreista selittyy raskaan työn ja niukkojen elinolojen yhdistelmällä. Useimmat kuvan työläisistä ovat kokeneet 30 vuoden takaiset nälkävuodet tavalla tai toisella. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

Vallankumous levisi myös pienempiin taajamiin. Janakkalan pitäjässä vallankumouksen käynnistivät ulkopuolelta tulleet punakaartit, joiden johdolla Turengin punakaartilaiset miehittivät puhelinkeskuksen, alkoivat järjestää tievartioita ja lähettää partioita etsimään aseita pitäjän kylistä. Järjestysvalta siirtyi punaisten käsiin nopeasti ja verettömästi koko pitäjässä. Muu paikallinen vallankäyttö jäi helmikuussa jonkinlaiseen välitilaan. Porvarillinen puheenjohtaja kutsui koolle kuntakokouksen 25. helmikuuta. Kunnanvaltuustoon olisi ollut määrä jyvittää edustus syksyn eduskuntavaalien äänestystulosten mukaan, mutta porvarilliset puolueet kieltäytyvät asettamasta edustajiaan, joten

valtuustosta tuli kokonaan sosialidemokraattinen. Kuntalaisille keskeisessä elintarvikelautakunnassa porvarit olivat kuitenkin mukana, vaikkakin vähemmistössä.²⁶

Tervakoskella kehitys kulki omaa polkuaan. Napialan punakaartin komppania mobilisoitui, mutta niillä ei ollut aseistusta eikä ilmeisesti halukaan ryhtyä vallankumoukseen Tervakoskella. Niinpä se siirtyi jo tammikuun loppupäivinä Riihimäelle odottamaan aseistuksen saamista ja mahdollista käskyä rintamalle.²⁷ Helmikuun 1. päivänä riihimäkeläiset punakaartilaisosastot saapuivat Tervakoskelle. Niiden tavoitteena oli kerätä kaikki alueella oleva aseistus kaartien haltuun ja perustaa Tervakoskelle vallankumouksellinen hallinto. Riihimäkeläiset vaativat päästä etsimään aseita tehtaan virkailijoiden ja muunkin väestön keskuudesta sekä myös itse tehtaalta. Lisäksi kaartit vaativat tehtaan seisauttamista sillä perusteella, että maahan oli julistettu vallankumouksen yhteydessä yleislakko. Tehtaan isännöitsijä Victor Degerman halusi saada kuulla yhtiön kannan tilanteeseen. Puhelinyhteydet Helsinkiin olivat kuitenkin poikki. Ensi hätään päästiin sopimukseen, että tehdas pysäytettäisiin seuraavana päivänä kello yhdeksän, jotta kaikki miespuoliset työntekijät voisivat olla kotona aseiden etsinnän aikana.²⁸

Sillä välin isännöitsijä oli saanut puhelimen päähän toimitusjohtaja Waseniuksen. Tämän mielestä lakko ei olisi toivottavaa, mutta ratkaisu olisi jätettävä työläisten itsensä päätettäväksi. Se oli käytännössä ainoa vaihtoehto, sillä tehdasta ei voitaisi pitää käynnissä pakkotoimin. Mistään ei olisi saatavissa sellaista järjestysvaltaa, joka olisi voinut työläiset aseineen työhön pakottaa, eikä sellainen olisi tuottanut kovin tuloksellista työntekoakaan. Tehtaan päätöksestä järjestettiin työväestön keskuudessa äänestys, jossa kello 16 samana päivänä ”valtavalla ääntenenemmistöllä” päätettiin, ettei töitä keskeytettäisi.²⁹

Äänestyksen muodosta ja tarkasta tuloksesta ei ole tarkempaa tietoa, mutta päätösvaltaisena sitä pidettiin. Seuraavana päivänä eli 3. helmikuuta päivänä työt jälleen jatkuivat. Riihimäkeläisten punakaartilaisien pyrkimys pysäyttää tehdas ei siis ollut onnistunut. Vertailun vuoksi mainittakoon, että punaisten alueelle

jääneistä paperitehtaista esimerkiksi Valkeakoski ja Myllykoski olivat punakaartin vaatimuksesta olleet pysäyksissä heti tammi-kuun 28. päivästä alkaen.³⁰

On syytä kysyä, miksi punakaarti suhtautui tässä asiassa Tervakoskeen helläkätisemmin kuin muihin tehdaspaikkakuntiin. On epäilty, että Tervakosken asema maan ainoana setelipaperin tekijänä olisi ollut yksi vaikutin. Se on kuitenkin epätodennäköistä, sillä setelipaperin tuotantoa eivät punaiset kaivanneet missään vaiheessa valtansa kestäessä, ei edes silloin kun punaisten toimintaa johtanut kansanvaltuuskunta maaliskuussa aloitti oman setelirahan painamisen. Ne painettiin varastopaperille.³¹ Täytyy pitää mielessä sekin, ettei punaisilla tammi-helmikuun vaihteessa ollut suunnitelmia käynnistää varsinaista sodankäyntiä, vaan vallankaappauksen oli tarkoitus vain tuoda valta nopeasti punaisten käsiin koko maassa. Siten punaisilla ei ollut syytä myöskään luokitella tehtaita sen mukaan, mikä oli sodankäynnin kannalta keskeinen ylläpidettävä ja mikä jouti suljettavaksi.

Todennäköisin syy tehtaan jättämiselle rauhaan on ollut käytännöllinen. Tervakoskella ei ollut paikallista vallankumoushenkistä punakaartiä, joka olisi itse sitoutunut paikalliseen vallantoon. Ulkopuoliset kaartit pystyivät vain tuomaan mukanaan vallankumoushengen ja vaatimaan vallankumouksen käynnistämistä, mutta eivät kyenneet sitä toteuttamaan eivätkä pitämään sellaista yllä. Punaisella keskusvallalla ei ollut missään vaiheessa resursseja pakottaa missään päin Suomea työväestöä vallankumoukseen, sillä se joutui painimaan itselleen liian suurien ongelmien kanssa jo mukana olevien punaisten voimien organisoimiseksi ja johtamiseksi. On huomattava, että Tervakosken ero oli tässäkin kohdassa selvä Valkeakoskeen ja Myllykoskeen verrattuna. Niissä vallankumouksellisena voimana toimi tehtaan omista työläisistä koostunut punakaartin osasto, joka suuntasi toimintansa juuri tehtaan johtoa vastaan.

Paikallinen ja kunnallinen valta jäi kuitenkin punaisten käsiin, mikä näkyi Tervakoskellakin koko sisällissodan ajan. Vallankumous vaikutti myös Tervakosken työväkeen. Muutamat nuoret tehtaan työntekijät liittyivät punakaartiin heti punaisen vallan

alkupäivinä. Ajan kuluessa kaartiin liittyi muitakin, myös pitkäaikaisempia tehtaan työläisiä. Laajempaa suosiota kaartilaisuus ei kuitenkaan saavuttanut, vaikka tehtaan työväen keskuudessa olikin yleistä myötämielisyyttä vallankumousta ja punaisia kohtaan. Siihen vaikutti myös tehtaan hyvä työ- ja elintarviketilanne. Monin paikoin kaartiin liietyttiin päivittäisen aterian ja päivärahahan vuoksi, mutta Tervakoskella siihen ei ollut tarvetta. Kuvaavaa oli, että tervakoskelaiset punakaartilaiset osallistuivat esimerkiksi vartiotehtäviin vapaa-ajallaan eli silloin kun työt tehtaassa sallivat. Yhteensä punaiseen liikehdintään liittyi noin 15 Tervakosken työntekijää punaisen vallan aikana, mikä yli 300 työntekijän joukosta oli pieni osa.³²

Työntekijöiden keskuudessa oli myös agitaatiota punaisista pois pysyttelemisen puolesta. Toimitusjohtaja Waseniuksen mukaan tehtaan konemestari Johan Viktor Wilunen osoittautui karismaattiseksi johtajaksi, joka esimerkillään pidätteli työntekijöitä liittymästä punaisiin. Hän onnistui keräämään ympärilleen huomattavan osan työläisväestöstä. Samantapaista työtä tehtaan hyväksi tekivät myös tilanhoitaja Carl Gustaf Wrede ja hänen vaimonsa.³³

Punaisen Suomen sisälle jäänyt Tervakosken tehdas siis kykeni jatkamaan toimintaansa, vaikka olosuhteet olivat muuttuneet taas entistäkin haastavammiksi. Yhteys Helsinkiin oli hankala, sillä sähkeet kulkivat vain punakaartin valvonnassa. Palkkarahat saatiin Helsingistä Tervakoskelle Janakkalan punaisen kaartin esikunnan saattaman kuriirin avulla. Rahatilanne oli muuttunut vaikeaksi heti vallankumouksen alussa, sillä punaisen valta-alueen taloutta alkoi vaivata käteispula. Tervakoski sai palkanmaksuun tarvitsemansa Suomen markat asioitsijoiltaan Pietarista. He toimittivat setelit Helsinkiin lähinnä ranskalaisten sotilaskuriirien mukana. Tehtaan myyntitoiminta kuitenkin keskeytyi, sillä yhteydet Ruotsiin katkesivat, eikä epävakaaassa taloudellisessa tilanteessa ollut ostajia kotimaassa. Lisäksi neljättä kuukautta täydentämättömät lumppuvarastot alkoivat ammottaa tyhjiyttään. Työaikaä käytettiin sitten polttopuuvarastojen täydentämiseen metsätöillä.³⁴

Tervakosken paperitehtaan ulkoyöläisiä 1900-luvun alussa. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

Helmi–maaliskuun aikana Tervakoskella ei ilmennyt vakavia järjestyksellisiä ongelmia. Punaiset vartioivat teitä ja valvoivat tietoliikennettä, mutta elämä oli muilta osin jokseenkin normaaliuomissaan. Samantapainen talvi vietettiin koko Janakkalan pitäjässä.³⁵ Maaliskuun alkupäivinä tapahtui kuitenkin tehtaalla jonkinlainen selkkaus, joka herätti pääkonttorilla Helsingissä huolta tehtaan tulevaisuudesta. Tapauksen luonne on jäänyt epäselväksi, mutta luultavasti punaisten edustajat ovat siinä yhteydessä jollakin tapaa joko uhkailleet tehtaan henkilöstöä tai turmelleet tehtaan omaisuutta. Wasenius katsoi parhaaksi pysäyttää tehtaan toiminnan toistaiseksi, ”jottei sellaista enää tapahtuisi”. Maaliskuun kahdeksantena Tervakoski Oy:n pääkonttorilta annetun määräyksen mukaan koko virkailijakunta sekä kaikki työläiset irtisanottiin 14 vuorokauden palkkasaatavat mukanaan.³⁶

Tapausta on ehkä tarpeetonta dramatisoida, sillä tehtaan toiminta oli jo muutenkin niin vaikeaa, että päätös seisauttamisesta

on voitu tehdä osin jo tuotannollisista syistä. Helmikuun aikana ei paperia enää ollut saatu myytyä eikä uusia tilauksia toimitus- ja raaka-aineongelmien takia haluttu ottaa vastaan. Niinpä tehtaassa ei ollut enää paljoakaan mitä seisauttaa.³⁷

Toisaalla punaisten ja valkoisten valtataistelu oli helmikuussa kehittynyt täysimittaiseksi sisällissodaksi. Maaliskuussa sotaonni kääntyi suosiolliseksi valkoisille. Kenraali Mannerheimin johtama suurhyökkäys Tampereelle johti kaupungin piiritykseen ja kukistumiseen 6. huhtikuuta. Saksalaiset joukot puolestaan nousivat maihin punaisten selustaan Hangossa 3. huhtikuuta. Punaisten keskuudessa oli tässä vaiheessa jo yleinen ymmärrys siitä, että lopun ajat olivat käsillä. Kaarteissa levisi halua tehdä tilejä selväksi vielä niin kauan kuin siihen oli mahdollisuus. Lisäksi kaartien johto vaati rintaman selustan vakauden turvaamista niillä alueilla, jotka olivat rintaman liikkumisen takia joutuneet taistelujen välittömään vaikutuspiiriin.³⁸

Taistelut levisivät maaliskuun lopulla Lempäälän ja Hauhon seuduille. Siellä punaisia joukkoja komentanut Eino Rahja määräsi punakaartit suojaamaan taistelevia joukkoja kovilla otteilla lähialueiden porvareita tai muuta epäilyttävää väestöä vastaan. Samaan aikaan Satakunnan ja Hämeen länsiosien punaiset alkoivat suurin joukoin lähteä pakomatalle kohti Venäjää. Siten Hämeen ytimeen tuli paljon kotiseudun sosiaalisista rajoitteista irrallaan olevaan aseistettua punaista väkeä. Yhdistelmä osoittautui turmiolliseksi Valkeakosken tehtaan valkoisille.³⁹

Huhtikuun 15. päivänä punakaartit vangitsivat Rahjan käsikyn nojalla kolmekymmentä valkeakoskelaista, joista pääosa oli tehtaan toimihenkilöitä. Viikkoa myöhemmin eli 24. huhtikuuta komentaja Rahja määräsi koko punaisten pohjoisen rintaman perääntymään ja perääntyessään ampumaan kaartien hallussa olleet vangit. Satakunnasta pakomatalla olleet punaiset ampui-
vat käskyä noudattaen yhteensä 57 henkilöä, joiden joukossa oli kaikki yhteen laskien 24 Valkeakosken tehtaiden toimihenkilöä. Mainittakoon, että yksi pelastuneista oli yhtiön toimitusjohtaja Georg Candelin, entinen Tervakosken isännöitsijä, jota valkeakoskelaiset punaiset suojelivat ulkopaikkakuntalaisten toimilta.

Candelin oli sodan ja sitä edeltäneen vuoden ajan toistuvasti pyrkinyt edistämään väkivallatonta ratkaisua porvariston ja työväestön vastakkainasetteluun.⁴⁰

Koko eteläinen Häme joutui samantapaisen kurimuksen kouriin. Hauholla punaiset surmasivat viimeisinä vallasaolon päivinä 27 siviilihenkilöä, Riihimäellä 19, Kalvolassa 14, Hämeenlinnassa 9, Hattulassa 8, Rengossa 5 ja Hausjärvellä 4. Kaiken tämän verisen välienselvittelyn keskellä oli Tervakosken tehdastaajama, jossa koko myrsky näytti menevän ohitse uhreja tuottamatta. Epäilemättä tiedot naapuripitäjien tapahtumista kantautuivat tehtaan porvariväestön keskuuteen ja herättivät varmasti pelkoa tulevasta. Mutta tehtaan oma väki pysyttäytyi kapinaliikkeen loppuun asti passiivisena omassa kylässään. Niinpä väkivaltaisia välienselvittelyitä ei ilmennyt. Tervakoskelaisilla oli myös hyvää onnea, sillä sotarintamat jäivät kriittisessä vaiheessa sen verran kauas Tervakoskesta, ettei punakaartin selustanrauhottamiseen tarkoitettu järjestelmällinen terrori yltänyt sinne saakka. Helputus oli sekin, että lännestä vaeltaneiden pakolaiskolonnien ja etenemistä turvanneiden vieraspaikkakuntalaisten punaisten reitti itään ei kulkenut Tervakosken läheltä vaan Hämeenlinnan ja Riihimäen kohdilta.⁴¹

Rintamien oli kuitenkin jollakin tavalla kuljettava Tervakoskenkin ylitse. Se ei kuitenkaan tapahtunut pohjoisesta tai lännestä päin, vaan etelästä. Lähestyneet joukot olivat saksalaisia. Helsinkiä kohti edenneet saksalaiset lähettivät osaston kohti pohjoista katkaisemaan punaisten pakoreittiä Venäjälle. Saksalaiset valtasivat Riihimäen ja katkaisivat rautatieyhteyden pääradan ja Pietarin välillä 22. huhtikuuta. Vetäytymistä suojanneet punakaartin rintamajoukot muodostivat uuden lännen suuntaan puolustaneen linjan Oitin ja Ryttylän seudulle. Tervakoski jäi onnekaasti tämän linjan länsipuolelle. Niinpä Riihimäeltä etenemään lähteneet saksalaiset pääsivät 25. huhtikuuta Turenkiin saakka ilman varsinaisia taisteluita.⁴²

Samaan aikaan saksalainen ratsuväenrykmentti eteni kenenkään vastustelematta Tervakoskelle. Tervakosken tehtaan tekninen johtaja Johannes Andersin ja agronomi Otto von Mitter-

Saksalaiset joukot saapumassa Tervakoskelle kaikessa rauhassa. Kuvassa kuormasto, eli etujoukot ovat ehtineet paikasta ohitse jo ennen kuvan ottamista. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

husen olivat nimittäin jo etukäteen neuvotelleet saksalaisten ja Tervakoskella toimineen punakaartin esikunnan välille sopimuksen, että aseensa vapaaehtoisesti luovuttaneita ei ammuttaisi. Tervakosken punakaarti siis luovutti aseensa ilman taistelua ja otti muodossa seisten vastaan preussilaisen ulaanirykmentin ohimarssin. Vallanvaihto tapahtui kokonaan ilman taistelusta aiheutunutta verenvuodatusta.⁴³

Tervakoskelta saksalaisjoukot jatkoivat edelleen kohti Janakkalan kirkonkylää. Siellä Kullaalta ja Hämeenkyröstä lähtöisin olleet punaiset pysäyttivät heidän etenemisensä. Seuraavana aamuna saksalaiset hyökkäsivät kohti kirkonkylää. Syntyneessä taistelussa saksalaiset mursivat punaisten puolustuksen ja aiheuttivat puolustajille poikkeuksellisen raskaat tappiot. Noin sadan

hengen kaartilaisosastosta sai surmansa peräti 46 punaista. Tutkijat ovat päättelleet, että ainakin osa kaatuneiksi merkityistä olisi ammuttu taistelunjälkeisissä pikateloituksissa. Myös Leppäkoskella punaiset tekivät vastarintaa ja kärsivät kuolonuhreja, ja sielläkin taistelevat punaiset olivat muita kuin paikallisia osastoja.⁴⁴

Vallanvaihdoksen jälkeen käytiin kaikkialla Etelä-Suomessa ankaraa oikeutta kapinallisia vastaan. Valkoiset teloittivat välittömästi taistelujen päätyttyä ainakin johtajiksi epäillyt ja satunnaisesti muitakin ase kädessä tavattuja punaisia. Varsin rauhallisesti punaista valtaa pitäneessä Janakkalassa valkoiset teloittivat kokonaisuudessaan 32 punaista. Lähistön pitäjistä Riihimäellä ja Hausjärvellä ammuttujen määrä oli 94, Hauholla 60 ja Kalvolassa 77. Kaikkien muiden ohi nousi kuitenkin Valkeakosken tehtaiden ja sen piirissä tapahtuneiden veritekojen Sääksmäen pitäjä. Sääksmäkeläisten joukosta teloitettiin peräti 185 punaista, mikä oli pitäjän miespuoliseen väestöön suhteutettuna suurin lukema koko maassa.⁴⁵

Tervakoskella ei lopulta ammuttu yhtäkään punaista. Tervakoskelaisia punaisia ei surmattu muuallakaan. Joitakin joutui vankileirille, joskin tarkkoja lukuja on vaikea saada selville. Tietoja on yhdestä kenttäoikeuteen Hämeenlinnan lähetetystä tervakoskelaisesta punaisesta, mutta hänetkin tuomittiin lyhyeksi jääneeseen vankeuteen. Siinä tapauksessa oli kyse tilanteesta, jossa joku Tervakosken valkoisesta väestöstä joku oli hyökkäävästi vaatinut tämän ampumista punaisten johtajana. Johtaja Andersinin ehdotuksesta hänet kuitenkin lähetettiin Hämeenlinnaan tuomittavaksi.⁴⁶

Kokonaisuudessaan Tervakoski selvisi kevään 1918 koettelemuksista hämmästyttävän vähällä. Kummakaan vallanvaihdoksen yhteydessä ei tapahtunut vakavia satunnaisia tai organisoituja väkivallantekoja, taistelurintama pyyhkäisi tehtaan ohitse ilman että Tervakoskella ammuttiin laukaustakaan ja tehdas jopa kykeni toimimaan useita viikkoja poikkeusolojen aikana. Ero ympäristön pitäjiin ja ennen kaikkea Valkeakosken tehtaaseen oli jyrkkä.

Lopuksi

Tehtaan säilymiseen jonkinlaisena onnellisten laaksona vaikutti useampi tekijä. Ensinnäkin keskeistä oli, että tehtaalla ei ollut kuuluneen vuosikymmenen aikana syntynyt toimintakykyistä poliittista työväenliikettä. Tehtaan sosiaalinen rakenne teki sellaisen syntymisen vaikeaksi. Siinä merkittävä ansio oli Tervakoski Oy:llä. Luontaistalouden periaatteilla osittain toiminut palkanmaksu, työväestön elinoloista huolehtiminen, ulkopuolelta tulevien työntekijöiden tarkka seulonta sekä koko virkailija- ja työntekijäkuntaa koskevan vapaa-ajantoiminnan järjestäminen olivat muodostaneet Tervakosken väestöstä hierarkkisen mutta tiiviin yhteisön, jossa vastakkainasettelua ei päässyt syntymään. Osin taustalla oli myös se, että Tervakoskelle ei alkuvuosien jälkeen enää osunut karismaattista työväenliikkeen johtoa.

Kun aktiivista työväenliikettä ei ollut, kukaan ei reagoinut ympäristössä levinneeseen radikalisoitumisen ilmapiiriin syksyllä 1917. Tervakosken työväestö ei siten kerännyt puoleensa väkivaltaan valmiita aineksia marraskuun suurlakon aikoihin, ei ryhtynyt valmistautumaan vallankaappaukseen eikä lopulta sitä toteuttanutkaan, kun sen aika tammikuun 1918 lopussa tuli. Työväen vallanotto tapahtui vasta kun riihimäkeläisiä kaartilaisia tuli tehtaalle sitä vaatimaan. Omiin käsiin tipahtanutta paikallista valtaa tervakoskelaiset punaiset käyttivät hyvin maltillisesti. Koko sisällissodan aikana Tervakoski pysyi paikallisten punaisten hallussa, mikä sekun rauhoitti paikkakunnan oloja. Aseistautuneilla joukkiolla, niin punaisilla kuin valkoisillakin, oli nimittäin korkeampi kynnyks väkivaltaan kotipaikkakunnallaan kuin vieraassa ympäristössä.

Lopulta voidaan sanoa, että tervakoskelaisilla oli myös onnea. Kylä jäi sivuun isoista sotatapahtumista, eikä siellä taisteltu, ei oman pitäjän väen eikä ulkopaikkakuntalaisten puolesta. Ja kun se jäi riittävän kauas rintamista, punaiselle vallalle ei tullut samanlaista tarvetta varmistaa selustaansa kovilla otteilla kuin Valkeakoskella maaliskuun huhtikuussa 1918. Onnea oli sekun, että punaisten pakoreitit Venäjälle kulkivat muualta kuin Tervakos-

ken läpi. Niiden reittien varsilla tapahtui niin terroritekoja, kostotoimenpiteitä kuin rajuja taisteluaitakin.

Viitteet

- 1 Kettunen 2002; Ahvenisto 2008.
- 2 Tala 2018. Teoksessa laajempi kuvaus koko Tervakosken tehtaan ja kyläyhteisön kehityksestä 1800-luvulla.
- 3 Koskinen 1989, 102–103; Annala 1950, 235. ”Eläkeläiset kertovat”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1948.
- 4 Koivuniemi 2000, 26.
- 5 ”Eläkeläiset kertovat”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1948; Peltola 2015, 116–117; Annala 1950, 96–102.
- 6 Kerkkonen 1976, 668–671; Annala 1950, 96–102.
- 7 Annala 1950, 128.
- 8 Tala 2018.
- 9 Ahvenisto 2008, 22–23; Koivuniemi 2000, 26–29; Koskinen 1989, 102.
- 10 ”Tervakosken V. P. K. 40 vuotias”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1948.
- 11 Kerkkonen 1976, 668–671; Peltola 2015, 134–137; ”Tervakosken pato, 50-vuotias urheiluseura”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1952.
- 12 Koskinen 1989, 109–115. Hierarkioiden yleisestä merkityksestä ks. Ahvenisto 2008, 17–19; Kettunen 2002, 280–287.
- 13 Ahvenisto 2008, 22–23; Koskinen 1989, 102–103.
- 14 Kerkkonen 1976, 339; Peltola 2015, 141–143; Koivuniemi 2000, 116; Ahvenisto 2008, 331.

- 15 Peltola 2015, 142–145; Kerkkonen 1976, 339; ”Tervakoskelta kirjoitetaan”, *Työmies* 14.8.1905; ”Raukkamainen Pikkupomo”, *Työmies* 25.1.1906.
- 16 Tervakosken suurlakon päiväkirja. Tervakoski Oy:n arkisto (tästä lähtien TOY); Peltola 2015, 145; Nyqvist 2005, 23; Eduskunta, kansanedustaja Voitto Eloranta; Työväen kansallisesta aktivoitumisesta ks. Kaihovirta 2015, 230.
- 17 Peltola 2015, 146; Nyqvist 2005, 23; Annala 1950, 222.
- 18 Nyqvist 2005, 23; Eduskunta, kansanedustaja Voitto Eloranta.
- 19 Nyqvist 2005, 22–26; Harju & Ristimäki 1993, 11.
- 20 Kuisma 2010, 54–55; Kuisma 2006, 580–585; Nyström 2013, 179.
- 21 Peltola 2015, 153–154; Annala 1950, 227–228; Ahvenisto 2008, 333; Koivuniemi 2000, 125–126.
- 22 Nyström 2013, 136–137; Kuisma 2006, 581–583.
- 23 Autio & Nordberg 1972, 131–137, 188–190.
- 24 Nyqvist 2005, 26–27; Peltola 2015, 153–154.
- 25 Peltola 2015, 153–154.
- 26 Peltola 2015, 155.
- 27 Viljo Rautelinin haastattelu. Työväen Muistitietotoimikunta 2792, Työväen Arkisto.
- 28 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Kärsimysten teiltä. Kymmenvuotismuistoja 1928, 101; Nyqvist 2005, 26–27; Annala 1950, 229.
- 29 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 30 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Autio & Nordberg 1972, 133, 228.
- 31 Nyström 2013, 238–240.
- 32 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Nyqvist 2005, 26–27.
- 33 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 34 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Nyström 2013, 238–240.
- 35 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 36 Tervakoski Oy:n sähke tehtaankonttorille 8.3.1918. I Eb Tehtaalle saapuneet kirjeet, Tervakoski Oy:n arkisto, KA; Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 37 I Eb Tehtaalle saapuneet kirjeet, Tervakoski Oy:n arkisto, KA.
- 38 Tikka 2004, 97–101.
- 39 Tikka 2004, 97–101.
- 40 Tikka 2004, 97–101, Autio & Nordberg 1972, 132–134.
- 41 Paavolainen 1966, 319–320; Tikka 2004, 97–101.

- 42 Lappalainen, 1981, 230–233; Peltola 2015, 160–161.
- 43 Lappalainen, 1981, 230–233; Peltola 2015, 160–161.
- 44 Lappalainen, 1981, 230–233; Peltola 2015, 160–161.
- 45 Paavolainen 1967, 170.
- 46 Nyqvist 2005, 26–27; Peltola 2015, 160–165.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Tervakoski Oy:n arkisto

Tervakoski Oy:n arkisto (TOY), Tervakoski

Työväen arkisto, Helsinki

Työväen Muistitietotoimikunta 2792

Lehdistö

Tervakosken kaiku

Työmies

Digitaaliset lähteet

Eduskunta, kansanedustajat: Voitto Eloranta, <<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/910338.aspx>> 7.8.2017.

Kirjallisuus

Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Annala, Vilho (1950): *Tervakosken paperitehtaan historia*. Tervakoski Oy, Helsinki.
- Autio, Matti & Nordberg, Toivo (1972): *Vuosisata paperiteollisuutta I*. Yhtyneet paperitehtaat, Valkeakoski.
- Harju, Jari & Ristimäki, Mika (1993): *Patruunahenkeä ja paperityöläisen edunvalvonta. Paperiliiton Tervakosken osasto 54:n 50-vuotishistoriikki*. Paperiliiton Tervakosken paperiosasto numero 54, Tervakoski.
- Kaihovirta, Matias (2015): *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- Kerkkonen, Veikko (1976): *Janakkalan historia*. Janakkalan kunta, Janakkala.
- Kettunen, Pauli (2002): Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Teoksessa Antti Kuusterä (toim.), *Suuryritys ja sen muodonmuutos. Partekin sata-vuotinen historia*. Partek, Helsinki.
- Koivuniemi, Jussi (2000): *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koskinen, Tarmo (1989): *Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta*. Vaasan korkeakoulun julkaisuja, Tutkimuksia No 123, Sosiologia 8. Vaasan korkeakoulu, Vaasa.
- Kuisma, Markku (2006): *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuisma, Markku (2010): *Sodasta syntynyt: Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920*. WSOY, Helsinki.
- Kärsimysten teiltä. Kymmenvuotismuistoja* (1928). Osakeyhtiö Hämeen Kansa, Hämeenlinna.
- Lappalainen, Jussi T. (1981): *Punakaartin sota 2*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Nyqvist, Riitta (2005): *100-vuotta Sosialidemokratiaa Tervakoskella*. Tervakosken sosialidemokraatit, Tervakoski.
- Nyström, Samu (2013): *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1966): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918, osa 1. Punainen terrori*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1967): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918, osa 2. Valkoinen terrori*. Tammi, Helsinki.
- Peltola, Jarmo (2015): *Pääradan ja kolmostien kunta. Janakkalan historia 1866–2014*. Janakkalan kunta, Janakkala.
- Tala, Henrik (2018): *Tervakosken paperitehdas 1818–2018*. Tervakoski Oy, Helsinki.

Tikka, Marko (2004): *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

